

konyak mellett mondhattam el a jelenlévő színészeknek, hogy milyen nagyszerűen, szívből játszottak. Nyomasztó nagy csendek és ideget tépő kiáltások, jól felépített, átgondolt szerepmegoldások és bizarrbátor gesztusok teszik számomra feledhetetlenné az előadást. A rendező kiválóan alkalmazta a posztmodern látványelemeket, szigorú funkcionalitás indokolja megjelenésüket. Ilyen a rózsákkal beültetett-beszórt VÁGY útja, vagy a Blanche számára végső és egyetlen megoldásként távolban feltűnő Halál: a vasfüggöny fölmege és a színház vörös-bársony nézőterének közepén a sejtelmes hófehérruhás Halál Blanchera vár.

Hasonló képi kifejezési eszközöket tartalmazhatnak a *G. Sundukian Nemzeti Akadémiai Színház* előadásainak többsége, főként azok az előadások, melyek Vahe Shahverdyan rendező keze munkáját dicsérik. Mindenképpen tanúsítják ezt a színház 80. évfordulójára kiadott katalógusban megjelent fotográfiák. Az örmény Nemzeti Akadémiai Színház műsortervének gerincét az örmény drámaköltészet képviseli. Nagy fontosságot tulajdonít a kortárs örmény darabok színrevitelének és a pályájukat új szellemben az örmény nemzeti érülethez kötődő és azt kifejező fiatal drámaírókkal való kapcsolattartásnak.

Hogy még aznap interjút készíthettem a Moszkvától Washingtonig ismert rendezővel, azt *Melikyan Ilonának* köszönhetem. Az első hívó szóra taxiba ült, és ott termett a színházban. Már több, mint harminc éve él Jerevánban, az utóbbi években szenvedéllyel tanítja magyar nyelvre az örmény gyerekeket. Őt *Anahit Szimonján*, az estét megszervező figyelmes vendégszeretete által ismertem meg. Ilona jött és tolmácsol.

Aztán műsorpolitikáról, gazdasági problémákról, tervekről kérdeztem a szívélyes, ám szűkszavú művészt, Vahe Shahverdyan igazgatót. Meglepett amikor elsősorban az örmény történelmi darabok sikeréről beszélt. Tizennégy éve folyamatosan teltház előtt játszanak egy Karabahról szóló színművet, és ugyancsak teltház a Genocídium témáját feldolgozó színmű. Lépést tartanak a világszínházzal, hiszen a Cseresznyéskert mellett legújabbán *Sarah Kane*-t is játszanak. Mégis, a legfontosabb érzem: a hazaszeretet. Ezt a közélet minden területén fontosnak tartják, így a színházban is. A gazdasági problémákról csak ennyi volt a véleménye: nem minden a pénz körül forog. Más itt az értékrend.

Amikor terveiről kérdeztem, megemlítette, hogy *Grigor Narekatzi* estét készül rendezni. Ettől teljesen lázba jöttem, hiszen Náreki Szent Gergely könyörgéseit sokszor mondtam már kiállítás megnyitón. Vahe Shahverdyan igazgató hitetlenkedve nézett rám. De igen - mondtam -, a huszadik század egyik legnagyobb költője, *Weöres Sándor* fordította magyarra. Kérte, hogy mondjam el. Életem gyöngyszem percei a versmondás alatt peregtek. A végén felállt, íróasztaláról egy Róla szóló könyvet vett el és azt dedikálva átadta.

Hogy megtudjam mi van a könyvben, most tanulhatok örményül!

(A szerző színművész, III. kerületi képviselő)

* * *

Jankovics Marcell

Zodiacus nyár

A négy sarkalatos erény

IV.

Az Erővel (Bátorsággal) zárul be az Erények téridőt, évszakokat (Sine Morbó-i sorrendben), mindent átfogó köre. Miért „Bátorság” az Erő, ami - ha jól érte(lmeze)m - az Okosságot és az Igazságosságot köti össze, más szavakkal: a Bölcsességből merítve az Igazságossághoz vezet? Merthogy nemcsak a szóban forgó erény latin elnevezése (Fortitudo) „kétértelmű”, hanem pozitív és negatív tartalmat egyaránt kifejező görög neve is, és annak összes szinonimája.

Igy például az iszkhüsz jelentései a következők: „testerő”, „erő”, „hatalom”, „tehetség”, „erkölcsi erő”, „szilárdság”, „tartósság”, „nehézség”, „teher”, „nyers erő”, „erőszak”, „hatalmaskodás”, „erősség”, „ellenállás”, „bátorság”, „vitézség”, kartos (kratosz) annyi mint „erő”, „bátorság”, „hatalom”, „erőszak”, „uralkodás”, „uralom”, „fennhatalom”, „nagyobb erő”, „győzelem”.

A menosz jelentése: „erő”, „testi erő”, „bátorság”, „vadság”, „hatalom”, „hatás”, „élet”, (!), „életerő”, „lelki erő”, „tetterő”, „hadi bátorság”, „kívánság”, „akarat”, „érzelem” (!), „szenvedély”, „hevedesség”, „hanyag”, „düh”. Ez utóbbi igei alakja -menó - azt is jelenti: „helytáll”, „tűr”, „állhatatosan kitart valami mellett”. Lásd még a „nem”, „nemzetség”, „eredet”, „születés”, stb. jelentésű genosz szóból származó gennai-

osz jelentéseit, úgy mint „veleszületett”, „nemes(fajú)”, „derék” (!), „erős”, „hatalmas”, „vitéz”, „hős”. (A régimódi szóhasználat oka a forrásom: az 1875-ös Soltész-Szinyei féle Ógörög-Magyar Szótár reprint kiadása.) Itt jegyzem meg, hogy a mi ótörök eredetű bátor szavunk hasonló jelentésű volt eredetileg: „mérész”(!), „hős”, „biztos”, (megbízható, támasz értelemben). A felkiáltójelekkel megjelölt jelentésekre később még kitérek.

E szavak összes jelentését felsorolni azért nem tartottam szükségtelennek, mert belőlük érthető meg, hogy Platón mire is gondolhat, amikor „A bátorság”-ról ír (i. m. 72-74). Az erény Platón szerinti „hatalmi”: köz-, illetve államhatalmi jellege ugyanis e szótári segítséggel nyilvánvaló. Lásd például a kratosz utótaggal képzett olyan ma is élő fogalmakat kifejező szavakat, mint a demokrácia (mely szó szerint „néphatalmat” jelent), arisztokrácia (az „előkelők uralma”), autokrata („kényúr”), Pantokrator („Mindenhható”). Platón Szokrates neve mögé bújva „bátor államról” beszél Dialógusában, s e tulajdonságot „azon csoporton figyeli meg, amely az államért síkra száll és harcol”, vagyis az uralkodó, vezető (katonai) rétegen, osztályon, nem pedig - mint mondja - „a benne lakozó többi polgár dönti el, hogy maga az állam gyáva-e, vagy bátor”.

Ha már itt tartunk, Szokratész fenti példasorba illő neve is fölkelthetné figyelmünket. Talán a szókosz („erős”, „megmentő”, „áldást árasztó” jelző és a kratoe igéből képzett melléknév („erős”, „hatalmas”, „nagyon tisztelt”, „uralkodó”, „hatalmába kerítő”, „erősen tartó”, „meggyőző”, „felülkerekedő” -vitában is - „érvényt szerző” - az igazságnak például (!), „akinek igaza van”) összetétele ez a beszélő név. Az olvasóra bízom, milyen Szokratészhez (Platónhoz) illő magyar névváltozatot kreál belőlük.

Platón az előbb említett csoport bátorságáról kijelenti, hogy a „megőrzés egy neme”, ama hit mindenáron való megőrzése, amely a „törvény által - a nevelés útján - támad arról”, hogy mely dolgoktól kell tartózkodniuk. Példa gyanánt a korábban idézett hasonlatot hozza fel a „színtartó” hitről, amit nem tudnak kimosni belőlük „a szörnyű, hatékony lúgok”...”a gyönyör”, ... „a fájdalom, a félelem és a vágy”. (L. a menő ige jelentését.) Talán nem túlzott leegyszerűsítés a részemről, ha azt állítom, hogy önuralomról, önmegtartóztatásról lehet szó, a rossz ösztönök nevelés útján és törvényi előírás szerint féken tartásáról; ez mindenesetre magyarázná, miért tette a keresztény filozófia a magáévá Platón tanítását az erények természetéről és gyakorlásáról. E magyarázatot látszik igazolni a *Tarot* XI. számú, Fortitudót ábrázoló lapja, mely rendszerint oroszlánt féken tartó, előkelő öltözetű hölgyet ábrázol. Az oroszlán - ez közismert - maga is az Erő és Bátorság szimbóluma, de ez esetben negatív értelemben a féktelen rossz erőket, tulajdonképpen az állati ösztönöket jelképezi, amelyeket az érzelmek, szenvedély, harag, düh (menosz) irányítanak.

A mi Erényünket ezzel szemben, mint a másik három Erény esetében is, a nőalak: az oroszlánt megfékező hölgy testesíti meg. Azt az Erőt (erény szavunk maga is az erő szóból képzett nyelvújítási származék), mely az ösztönöket - értsd: a Bölcsesség és Önmérséklet híján mértéktelenné vált Erőt (a merszet, vakmerőséget) féken tartja. Platón gondolatait és a késő középkori Tarot kártya lapját összevetni szintén merészségnek tűnhet, de - szerencsémre - rendelkezésünkre áll az Erő ilyenén ábrázolásának egyik legkorábbi görög példája: egy oroszlánt megzabolázó felsőbbrendű nőalak képe a Platón előtti időkből, a Kr. e. 7. századi méloszi vázáról. (A motívum kevésbé egyértelmű formában Kis-Ázsiától Indiáig mindenütt elterjedt az oroszlán ókori élőhelyein; oroszlánon taposó, lovagló istennőket tiszteltek a hettiták, a sémiták és iráni népek, a hinduk.)

Mit olvashatunk Ripánál az Erőről, vagy ahogy ő nevezi: Fortezzáról?

Mint írja: *„Páncélos nő. Ruhájának színe az oroszlánéhoz hasonlít, s ilyen módon az erőre utal. Oszlopra támaszkodik, mert az épület részei között ez a legerősebb, s ez tartja az összes többi. Lábánál oroszlán hever, amelyet az egyiptomiak ebben az értelemben alkalmaztak, mint azt sok helyütt olvassuk”.* Majd alább, másik címszó alatt: *„...azért festjük nőnek..., hogy a nyelv szabályaihoz igazítsuk a figurát”* (ti. az Erények latin és olasz elnevezései mind nőneműek), *„másfelől pedig azért, mert minden erény az intellektus révén élvezett igaznak, szépnek és kívánatosnak egy fajtája, s így illő dolog az erényt ezekkel a tulajdonságokkal ábrázolni. Márpedig a szépséget közönségesen a nőkhöz társítjuk. Azért is ábrázolhatjuk nő alakjában, mert amiként a nők, ha lemondanak a gyönyörökről, amelyekkel szemben a természet különösen sebezhetővé tette őket, ritka nagy és tisztességes hírnévre tehetnek szert.”* (Vö. azzal, amit Platón ír gyönyörrel, vággyal szembeszegülő bátorságról)... Ugyanakkor nem szabad mindenfajta életveszélynek kitennie magát, mert az eltökélt erő gyakran csap át vakmerőségbe...

Ezért mondják, hogy az erő a középúton való eltökélt kitartás s igaz megfontolása annak, mikor lehet és mikor nem szabad súlyos és félelmetes dolgokba fogni.

Ripa említi még a tölgyfaágot, a gerelyt és a pajzsot is az Erő attribútumaként. Az oszlop, a páncél, a pajzs, de még a gerely is - legalábbis Ripa felfogása szerint - védőfegyverek, a platóni eszme, a megtartó erőt kifejező jelképei. Ennek természeti jelképe a szeleknek ellenálló, legkeményebb fájú tölgy is „főképpen” - mint írja - „mert latin robur elnevezése miatt nevezzük robusztusnak az erős embereket”. (A tölgy fája ősidők óta a védelmet szolgálja épületfaként, mindenekelőtt oszlopként (!), és mint a kapuk, ajtók alapanyaga.) Az indoeurópai nyelvekben a keménység és az ajtó neve a tölgy nevére megy vissza. Lásd latin durus, „kemény”; szanszkrit dier, „ajtó”, görög drusz, „tölgy”. (Bővebben lásd A fa mitológiája című könyvemben.) Említésre méltó, hogy a mi derék, derekas szavunk szláv eredetű, s bizonyosan ugyane szóbokorhoz tartozik (jelentett többek közt „fatörzset”, „termetest” „fegyverderekat”, azaz „páncélt”, a cseh nyelvben „nyelet”, „szárat”, „rudat” is - vö. Fortezza gerelyével, és aminek alább látjuk majd jelentőségét: „folyót” is!)

Itt említem meg, hogy Vitéz János esztergomi palotájának reneszánsz falképe az Erőt formázó buzogányos nőalakot úgy ábrázolja, amint épp elkap és erősen megtart egy dőlni készülő oszlopot. (Szó, ami szó, a buzogány semmiképpen sem minősül védőfegyvernek!) Arra nézvést, hogy vajh melyik évszakba illik Fortitudo, nem lenne tisztességes részemről már csak kizárásos alapon is „nyári” Erénynek tekinteni önagságát. (Mármint annak alapján, hogy a többi Erény és évszak már korábban egymásra talált.) De nem is kell, mert e párosítás mellett bőségesen találunk érveket. Kezdjük akár az oroszlánal, mely a legforróbb nyári hónap csillagképe volt az ókorban, s lett annak névadója is, mint állatövi jegy. (Oroszlán hava: július 23-24-augusztus 23.) Vagy lássuk a tölgyet, mely a kelta fanaptárban a június 10—július 7-e közötti holdhónap jelképes fája volt, és amely - párban a fenyővel, a télközép (december 24.) fájával - a „világfát”, azaz a Tejutat is jelképezte. Tudni való, hogy a Nap éves pályája során kétszer keresztezi a Tejutat, egyszer a tél közepén, ekkor, mint ahogy azt a régiek mondták, a világfenyő ágai között jár, más-szor meg nyárközépen, amikor a világtölgyfa koronájában tartózkodik.

A tölgyfa mellett a nyári Tejutat asszociálja Fortitudo többi, hozzá hasonló attribútuma: a (tölgyfa) oszlop, a (tölgyfa) gerely, a (tölgyfa) rúd, legfőképpen pedig a derék (cseh drik) „folyó” jelentésben, hiszen a Tejut - neve is ezt mutatja - elsődlegesen nem, mint égi fa, hanem, mint égi folyam élt eleink képzeletében.

Végül az, hogy a nyár, e legderűsebb, legélettelibb évszak egyúttal az, amelyben a nap, a földi természet és minden élő ereje teljében van, a legkézenfekvőbbé teszi e párosítást. (Vö. a menosz idevágó jelentéseivel: „élet”, „életerő”, „tetterő” stb.)

A mondottak kapcsán érdemes körülnézni a magyar erő és élet szavak háza táján. Az erő - belőle képződik például erély, erény, erjed, érv és talán ernyeszt szavunk - ótörök eredetű, és alighanem köze van a szintén ótörök eredetű „férfi” szóhoz, melynek azonban - legalábbis a hivatalos nyelvészeti álláspont szerint - nincs köze a mi ember szavunkhoz. (Vö. latin vir, „férfi”, virtus, „erény”, ami kiválik, azaz kivirít, továbbá virgo, „szűz”, virga, „új hajtás”, ami ered.)

Az erény férfias voltát emlegetni az eddigiekkel szemben nem ellentmondás. A legrégebb ismert Tarot, az 1370-es évekből való, úgynevezett Visconti tarokk az Erőt férfiként ábrázolja, amint bunkójával -1. az esztergomi Fortitudo buzogányát - egy oroszlánra készül sújtani. Ripa is szóba hozza: „az erős férfi is nagyra becsült hírt és nevet szerezhet magának testének és tulajdon életének kockáztatásával.”) A hangzásában és jelentésében is rokon erkölcs, érdem (erkölcsös, érdemes lényegében annyi, mint erényes) szintén ótörök eredetű szavunk. Vitatott (tehát vagy finnugor, vagy ótörök) eredetű ér szavunk összes jelentésében, beleértve a belső magyar fejleményeket (elér, érdekel, érdes, érez, érik, ért, továbbá ér mint érték, érme, érc, valamint ér mint patak, eresz, verőér, gyökér, a példák sora folytatható). Finnugornak mondható eredetű az ered (erdő, ereget, ereszt, lásd görög genosz). Él szavunk - ugyancsak mindkét alapjelentésében (élet, eledel, élve, illetve éles, éle) szintén finnugor eredetű a nyelvészek szerint, a rokonhangzású és bizonyos, tárgyunkhoz illő értelmük szerint jelentésükben is rokon el (elé, elő, elég, eleve, ellen, elegy, elem, elnök, előd, első, elül, elv, előtt) úgyszintén. Finnugornak mondott eredetű az ellik („szül” értelemben, lásd ismét a görög genosz idevágó jelentését), az elv (ami hegyeken, folyón túli földrajzi helyet jelöl a régiségben, lásd Erdély, Havaselve).

Ismeretlen eredetű az elme szavunk. Az r-l hangváltás szabálya megengedi, hogy a két szócsoportot, mint a magyar gondolkodásmód nyelvi forrásvidékének „összefolyó ereit” együtt elemezzük. Csak példaként említem, hogy egyfelől az értelem, érv, érzelem, illetve az ered, eredet, másfelől az elv, elme, illetve az él, eleve, ellik szavak nyilvánvaló fogalmi összefüggéseket fejeznek ki, és ez az összefüggés az él és az erő szavak közt is erőltetés nélkül kimutatható. Ereje a magyar nyelvi logika szerint csak élőlénynek van,

vagy olyan jelenségnek, amit régen elevennek gondoltak, illetve olyan élettelen tárgynak, például egy éles eszköznek, amelynek a segítségével élőlény erőt fejt ki.

(Szélsőséges példával élve: mondhatjuk egy faágra, hogy elég erős, hogy megtartsa, vagy egy oszlopra, hogy elég erős ahhoz, hogy megtartsa a földet, de az előbbi élő, az utóbbit ember alkotta. És mondhatjuk a szélre is, hogy erős, hiszen azt is mondjuk, amikor nő az ereje, hogy megélénkül.)

Hogyan illeszkedik Erényünk fogalmilag, illetve naptári-csillagászati helyét tekintve az Erények sorába? Mindkét vonatkozásban társaitól elválaszthatatlan. Ha az Erő gyakorlásának Platón és a keresztény gondolkodás szerint helyes módját, egyúttal görög elnevezéseinek jelentéseit nézzük, ez a napnál világosabban kiderül. Az Erőnek erényes természete szerint, miközben a mértéktelenséget fékezi, vagyis az igazságossághoz hasonlatosan egyensúlyoz, bölcs önmérsékletet tanúsít; „helytáll”, „túr”, „kitart” (menő), ami Temperantiához, „igaza van”, „érvényessé tesz”, „meggyőz”, ami viszont Iustitiához és Prudentiához is illő cselekedet. Ami pedig az Erények egymáshoz viszonyított naptári-csillagászati helyét illeti, az olvasót talán meglepi, hogy ezek mind igen kitüntetett helyek az év körén, ott található, ahol az asztrológia szerint a Nap „méltóságai és gyengeségei”: az Igazságosság és a Mérleg jegyében, ahol a Nap „romlásban” van (casus), a Mértékletesség a Vízöntő jegyében, ahol a Nap „száműzetésben” van (exilium), az Okosság a Kos jegyében, ahol a Nap „erőben” van (exaltatio), az Erő pedig az Oroszlán jegyében, ahol a Nap „uralomban” van (domicilium).

A régiek szemében ez így volt természetes, hiszen a (megszemélyesített) Napot tisztelte mindenekfelett, úgymint mintaadót, példaképet az erények gyakorlása, a „hősi élet” megvalósítása terén.

(Sine morbo VI. évf. A nyár)

* * *

Korom Imre

Az erdélyi örmény katolikusok

A moldvai örmények nemzeti, autonóm és független vallásukkal jöttek Erdélybe. Erdélyt azért választották menekülési helyüknek, mert **I. Apafi Mihály** megengedte nekik vallásuk gyakorlását. Ekkor jött be Erdélybe az addig Suceaván székelő örmény püspök is: **Zilifdakian oghlu Minász**, s vele a moldvai örmény egyház papjainak nagyobb része. Püspökségük első székhelye Besztercén volt. Területi szempontból a püspökség négy plébániára oszlott: Beszterce, Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz Kantával, és Ebesfalva. 1712-után a püspökség székhelye Beszterce helyett Szamosújvár lett.

1684-ben az erdélyi örményeket is elérte a katolizálási mozgalom. Ekkor Besztercére érkezett **Oxendius Verziurescu** (1655-1715) örmény katolikus hittérítő pap. Moldvai származású család gyermeke volt, aki Rómában tanult. A fiatal pap kezdetben heves ellenállásba ütközött. Az örmények azonban lassan rájöttek, hogy a katolizálás számukra szükségszerűség, hiszen nincs olyan hely tőlük nyugatabbra, ahová menekülhetnének. A hittérítő pap anyagi előnyökkel is nyomósabbá tette érveit -adókedvezményekkel, örmény városok létrehozásával, sőt a papok házassági jogának megtartását is megígérte nekik. Hatévi szorgalmas és kitartó munka után Verziurescunak sikerült meggyőznie Minasz püspököt, a papokat és a híveket arról, hogy vegyék fel a katolikus vallást. 1690-ben jelentette Rómába: „*Harmincezer régebbi és újabb erdélyi örménynek a katolikus vallásra való térítése befejeződött.*”

A hivatalos eskü szövegét, amely az eseményt igazolja, 1691-ben írták alá a lemergi örmény katolikus érsekség székhelyén. Az erdélyi küldöttséget **Éliás Mendrul** főpap, nyolc pap, valamint hét civil örmény képviselte. Kiváló munkájáért Oxendius Verziurescut - Aladai címzetes püspöki rangjával - az erdélyi örmény katolikusok vezetőjévé tették. Rómában a püspököt Flos Catholicitatis (a katolicizmus virága) névvel illették.

Verziurescu püspök halála után, 1715-ben a hazai örménység képviselői még az év május 20-án Görgényszentimrén gyűltek össze püspökválasztásra, de nem tudtak megegyezni, ezért a Szentszékre bízták, hogy számukra örmény püspököt nevezzen ki. Az apostoli szentszék azonban püspök helyett 1716-ban **Budákovich Lázárt** nevezte ki az erdélyi örmények papszentelő joggal (cum iure ordinandi) bíró vikáriusává. Ebben az időben foglalta el báró **Mártonffy György** az erdélyi püspöki széket, aki arra hivatkozott: ha a latin szertartású püspök hiányában boldogemlékű Oxendius örmény püspök kormányozhatta a római katolikus egyházmegyét, akkor most örmény püspök nemléte miatt - a viszonyosság okán - ő is adminisztrálhatja az elárvult örmény szertartású katolikus egyházat. (Történelmi tény, hogy a protestáns túlsúlyú